

Devlet hizmetinde çalışanların refah seviyesinde husule gelen değişiklikler

Yazan :

Vedat Eldem

(Ankara)

Devlet memurları ve alelihlâk sabit gelirliler hakkında beslenen umumî bir kanaat, bunların günden güne artan geçim zorluklarıyla karşılaştıkları, diğer bir ifade ile, maaş erbabı gelirlerinin hayat pahalılığı nisbetinde artmadığı ve binnetice memur sınıfının iştirâ kudretinde ve refah seviyesinde tedricî bir gerileme husule geldiği merkezindedir. Bu kanaat ne dereceye kadar hakikate uygundur? Gayemiz bu suali cevaplandırmak ve bu yoldaki müşahadelerimizi mümkün olduğu kadar rakama istinat ettirmektir. Bunun için, bu günkü ücret ita miktarlarının satın alma gücünü, bunların harpten evvelki durumu ile mukayese etmek icap eder. İta miktarları mevzuubahs olduğuna göre, ücret ve buna müteferri istihkaklarla birlikte, vergi mevzuatını ve diğer mükellefiyetleri gözönünde bulundurmak durumundayız.

Mevzuu üç cepheden mütalâa etmek mümkündür:

1 — Muayyen görevlere ait kadrolara tekabül eden istihkakların tutarındaki tahavvülleri takip etmek suretile meseleyi objektif ve statik bir görüş zaviyesinden tetkik etmek;

2 — Memurların zaman içinde terfi imkânlarını da nazarı itibara almak suretile konuya sübjektif ve dinamik bir veçhe vermek;

3 — Mevzuu iktisadî bir görüşle mütalâa ederek Devlet hizmetinde çalışanların heyeti umumiyesi için neticeler çıkarmak.

Görüleceği üzere tam ve etraflı bir kanaata varmak ve tatminkâr bir netice elde edebilmek için her üç usule müracaat zarureti ile karşılanmaktadır.

Meselenin diğer bir veçhesini de ücret neveleri teşkil etmektedir. Hususî sektöre ait malûmat noksanlığı güvenilir neticeler istihracına

imkân vermediğinden, tetkikatımızı Devlet sektörüne inhisar ettirmek mecburiyetindeyiz. Devlet sektörüne giren hizmetlileri aşağıdaki kategorilere ayırmak kabildir:

- a) Umumî bütçeden aylık alanlar,
- b) Mülhak bütçeli idarelerden aylık alanlar,
- c) Hususî idare ve belediye bütçelerinden aylık alanlar,
- d) İktisadî Devlet teşekkülleri memur ve işçileri.

Umumî bütçeden maaş alanların barem derecelerine tekabül eden harpten evvelki ve 1953 yılındaki ita miktarlarıyla bunların satın alma gücünde husule gelen değişiklikleri göstermek maksadile bir tablo tanzim edilerek aşağıya dercedilmiştir. Tabloda Ankara ve İstanbul'un esas tutulması bu iki şehir için geçinme endekslerinin mevcut bulunması ve Ankarada harpten evvel mesken tazminatı verilmesi dolayısıyla bu şehrin bir hususiyet arzemesinden ileri gelmektedir. Bu hususiyetten dolayı İstanbul'a ait rakamların daha temsili mahiyette addedilmesi iktiza eder. 1939 yılında mevcut olmayan çocuk zamlarını da kavramak maksadile 1953 yılına ait rakam serisi 2 çocuklu evli memur esasına göre tertiplenmiştir. Bu defa 1953 yılı sonundan evvel memurlara bir aylık nisbetinde ikramiye verilmesi hakkındaki kanunun meriyete girmesile husule gelen durum tabloda aksettirilmemiş olduğundan, mukayese bu ikramiyenin kabulünden evvelki zamana ait bulunmaktadır. İkramiye verilmesi esasının kabulü ile husule gelecek durum aşağıda ayrıca tetkik edilmiştir.

Tablodan çıkan netice şudur ki, harpten evvelki iştirâ kudretlerine nazaran, yüksek derecedeki maaşlarda yuvarlak hesap % 50, orta derecelerde % 35, küçük maaşlarda ise, Ankarada ortalama % 20, İstanbulda % 5 - 19 nisbetinde bir tenezzül vukua gelmiştir. Yalnız 15 inci derecenin 4988 sayılı kanunla kaldırılması ve bu derecedeki kadroların bir üst dereceye çıkarılması dolayısıyla harpten evvelkine nazaran en aşağı kademedeki memurların iştirâ kudretinde (Ankara müstesna) % 17 nisbetinde bir artış kaydedilmektedir.

Mukayese, kadrolara inhisar etmekte ve ancak muayyen bir derecedeki memurun refah seviyesindeki değişikliği göstermektedir. Bilfarz 100 lira aslı maaş alan bir umum müdür veya o derecedeki bir memurun iştirâ kudretinde, harpten evvelkine nazaran, Ankarada % 51,6, İstanbulda % 46,4 nisbetinde bir azalma görülmektedir. Ancak bir derecede üç seneyi dolduran memurlara terfi imkânı sağlanmış olduğundan, misalimizde zikredilen ve iki çocuk sahibi olduğunu farzettığımız umum müdür, muntazaman terfi etmişse bugün tazminatla birlikte net 984,20 lira alacaktır. Bu meblâğ 1939 yılı fiatlarıyla ifade olunursa (geçim endeksi

1939 yılına nazaran Ankarada 363 seviyesinde bulunduğu göre) 271 liraya tekabül eder. Halbuki aynı memurun 14 sene evvel eline geçen para 350,67 lirayı bulmakta idi. Bu itibarla beş üst dereceye terfi etmiş olmasına rağmen, bahsi geçen memurun refah seviyesinde harpten evvelkine nazaran % 22,6 nisbetinde bir gerileme vukubulmuştur. Bu memurun 1939 da İstanbulda bulunduğunu farzederseniz, o zaman Ankara'ya inhisar eden mesken tazminatını alamıyacağına göre, işiira kudretinde azalma % 10 civarında bulunacaktır.

Devlet memurları maaşlarının 1939 ve 1953 yılları arasında ita miktarları ve işiira kudretleri bakımından mukayesesi ¹

(2 çocuklu evli esasına göre)

TL. itibarile

Derece	Aylık maaş ita miktarları			1953 maaş italarının işiira kudreti			
	1953 ²	1939 ³	İstanbul	1939 fiatlarıyla ⁴	İst.	Ankara	İstanbul
1 ⁵	984.20)	—	—	(271	258	55.6	59.6
1 ⁶	909.20)	—	—	(250	238	51.3	55.0
1	799.20)	487.32	433.32	(220	208	45.2	48.0
2	705.45	418.99	364.99	194	183	46.3	50.2
3	616.76	350.67	296.67	170	160	48.4	53.4
4	524.20	252.07	225.07	144	136	56.9	60.5
5	466.95	222.75	195.75	129	121	57.8	61.7
6	409.70	178.90	159.10	113	106	63.1	66.7
7	352.45	149.34	129.54	97	92	65.1	70.2
8	314.95	129.55	109.75	87	82	67.0	74.6
9	276.50	108.09	94.59	76	72	70.4	75.8
10	235.00	93.75	80.25	65	61	70.4	75.8
11	215.75	82.25	68.75	60	56	72.9	81.2
12	195.00	74.59	61.09	54	51	72.4	83.6
13	175.00	65.66	49.58	48	45	72.8	90.8
14	155.00	52.62	41.92	43	40	(82.3	95.3
15	—	44.08	34.25	—	—	(90.9	117.0

[1] Doğum, ölüm yardımları ile temsil ve hakim ödenekleri dahil değildir.
 [2] 20 lira çocuk zammı ile birlikte.
 [3] Mesken tazminatı dahil.
 [4] Konjonktür servisinin geçinme endekslerinin 1953 ita miktarlarına tatbiki ile elde edilmiştir. 1939 yılı 100 itibar edilirse bu endeks 1953 de Ankara için 363, İstanbul için 382 seviyesinde bulunmaktadır.

[5] 200 lira tazminatla birlikte.

[6] 100 lira tazminatla birlikte.

Bu esasları baremin orta kademelerindeki memurlara tatbik ederek, bîlfarz yüksek mektep mezunu, lisan bilen bir gencin 1939 yılında 40 lira aslı maaşla, Ankarada memuriyete girdiğini ve bu memurun 1953 senesine kadar beş defa terfi ettiğini, evlenip iki çocuk sahibi olduğunu farzedelim. Memuriyete girdiği tarihte, bu gencin eline 109.09 lira geçmekte idi. 14 sene sonra beş üst dereceye yani 80 lira aslı maaşa terfi eden bu memur, 1939 fiyatı ile 129 lira ücret alacaktır; yani 14 senelik emekten sonra ilk memuriyetine nazaran ayda yalnız 21 lira fazla para almış olacaktır. Bu fazla paranın da ancak iki çocuğu için alacağı zamdan ileri geldiğini unutmamak lâzımdır; eğer bekâr kalmış olsaydı, iştirâ kudreti bakımından, bu vaziyetteki bir memurun bugün alacağı para, memuriyete girdiği tarihte aldığı paranın dününde bulunacaktır.

Memurlara muayyen nisbetlerde ikramiye veya tahsisat verilmesi hakkındaki kanunun meriyete girmesile hasıl olacak durumun şimdiden mütalâasına imkân yoktur. Zira hayat pahalılığının önümüzdeki aylar zarfında ne suretle inkişaf edeceği şimdiden bilinemez. Ancak 1953 sonundan evvel verilmesi derpiş olunan bir aylık nisbetindeki ikramiyenin vardığımız neticeleri ne dereceye kadar değiştirdiğini tetkik etmek mümkündür. Bu ikramiye ile birlikte Devlet memurlarının 1953 yılı zarfında almış olacakları vasatî aylık ücretlerin ita miktarları (gene iki çocuklu evli esasına göre) aşağıda gösterilmiştir:

**İkramiye ile birlikte muhtelif derecelerdeki memurların
1953 yılında ellerine geçen paranın aylık vasatîsi**

(2 çocuklu evli esasına göre).

Derece	İta miktarı
1	870.28
2	767.62
3	670.01
4	568.53
5	506.05
6	443.28
7	380.78
8	339.87
9	297.75
10	252.83
11	231.75
12	209.17
13	187.33
14	165.75

Bu miktarlara geçinme endekslerini tatbik edersek harpten evvelki ita miktarlarının iştiracı gücü ile bir mukayese sağlanmış olur. Aşağıdaki tabloda, 13 üncü maaş da dahil olmak üzere, bugünkü maaş derecelerindeki satınalma gücünün 1939 yılına nisbeti gösterilmiştir:

1953 yılında, bir aylık ikramiye ile birlikte muhtelif maaş derecelerinde memur istihkaklarının, iştiracı kudreti bakımından, 1939 yılına nisbeti

(İki çocuklu evli esasma göre)

Derece	Ankara	İstanbul
	%	%
1	49.2	52.7
2	50.4	55.1
3	52.7	59.4
4	62.1	66.1
5	62.6	67.5
6	68.2	73.0
7	70.5	76.2
8	71.6	80.9
9	75.9	82.3
10	74.7	82.5
11	77.9	88.4
12	77.7	90.2
13	79.1	99.0
14	87.4	102.6
(15)	104.6	125.4

Bu tablonun tetkikinden de anlaşılacağı üzere, 1939 yılının iştiracı gücünü temin için ikramiyelerin, yüksek derecelerde 12 maaş, orta derecelerde 4-5 maaş nisbetine çıkarılması icabetmektedir. Ancak en aşağı kademelerdeki maaşlarda harpten evvelki iştiracı gücü şimdiden temin edilmiş bulunmaktadır.

Memur kalabalığının toplandığı aşağı kademelerdeki maaşlar bir dereceye kadar memur lehine inkişaf etmiş olduğundan, memur sınıfının heyeti umumiyesi nazarı itibara alındığı takdirde, yüksek ve orta derecelerdeki maaşlar için müşahade edilen anormal inkişafın tesiri zail olmaktadır.

Umumî bütçeden maaş ve ücret alanların adedi ile bunların istihkakları tutarı, memur başına isabet eden vasatî istihkak ile bunlardan vergiler ve Emekli Sandığı aidatının tenzilinden sonra memurun eline geçen vasatî ücret ve bu ücretin 1938 senesine nazaran iştiracı kudreti aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

**Umumî bütçeden aylık alanlar ile
bunların istihkakları tutarı**

	Memur adedi	Ücret ve diğer haklar tutarı	Memur başına vasatî senelik ücret
		(Milyon TL.)	(TL.)
1938	88.425	92.8	1050
1948	161.022	491.3	3050
1949	170.093	526.9 †	3100
1950	178.134	571.5	3210
1951	184.678	621.4	3360
1952	188.290	649.8	3450

	Ödenen vasatî vergi ve aidat	Ücret ita miktarı
	(TL.)	(TL.)
1938	191	859
1948	688	2362
1949	712	2388
1950	762	2448
1951	306	3054
1952	321	3129

1951 yılında gelir vergisinin tatbikile maaş erbabının ödediği verginin miktarı yarıdan aşağı düşmüş ve memurun eline geçen para % 20 ye yakın bir nisbette artmış bulunmaktadır.

Ücretlerin iştirâ kudretindeki tahavvülleri takibe imkân verecek endeksler ancak Ankara ve İstanbul için mevcuttur. Burada bu endekslerin vasatîsi alınarak maaş ve ücretlerin heyeti umumiyesine tatbik edilmiştir.

Geçinme endeksleri

1938 = 100

	Ankara	İstanbul	İki endeksin vasatîsi
1938	100	100	100
1948	330	346	338
1949	355	379	367
1950	340	361	350
1951	336	354	345
1952	353	376	364

[7] 12 aya irca edilmiştir.

**Umumî bütçeden aylık alanların eline geçen
ortalama paranın işтира kudreti**

1938	=	100
1948		82
1949		76
1950		81
1951		103
1952		100

Görüldüğü üzere, 1952 yılında umumî bütçeden maaş alanların, adam başına vasatî istihkakları tutarı, işтира kudreti bakımından harpten evvelki seviyeye ulaşmış bulunmaktadır.

Hususî idareler ve belediyelerde vaziyet buna benzer bir şekilde inkişaf etmiştir.

**Hususî idare ve belediye bütçelerinden
aylık alanlar ile bunların istihkakları**

	Adet	Ücret	Vasatî ücret
		(Mily. TL.)	(TL.)
1938	48.038	26.3	548
1948	43.020	66.3	1540
1949	43.252	68.8	1590
1950	43.806	73.2	1670
1951	43.880	75.8	1720
1952	44.120	78.1	1770

**Hususî idare ve belediye bütçelerinden aylık alanların
eline geçen ortalama paranın işтира kudreti**

1938	=	100
1948		77
1949		73
1950		78
1951		102
1952		100

Aynı ameliye Devletin iktisadî sahadaki teşebbüslerine tatbik edilirse, bir az farklı neticeler elde edilmektedir. Burada bilhassa işçi-

lerin durumundaki inkişaf kayda şayandır. Devlet müesseselerinde işçi istihkakları, işтира kudreti bakımından, tetkik edilen müddet zarfında, hiç bir zaman harpten evvelki seviyeleri dununa düşmemiş ve daimi bir artışla 1953 yılında, 1938 yılına nazaran % 57 nisbetinde bir terakki kaydeylemiştir.

Aşağıda Devlet sanayii için verdiğimiz rakamlar İktisadi Devlet teşekküllerinden sınai mahiyette olanları, Tekel Genel Müdürlüğünü, Millî Savunma Vekâletine bağı imalâthaneleri, Devlet Demiryolları ve Deniz-yolları atelyelerini, Elektrik, Havagazı ve Su idareleri ile mezbahaları kavramaktadır.

**Devlet sanayi müesseselerinde çalışanların
adedi ile istihkakları**

	Adet ^s	İstihkak ^o
	(Milyon TL.)	
1938	70.455	32.7
1948	146.902	216.5
1949	148.043	232.6
1950	149.062	248.0
1951	149.259	268.6
1952	149.867	294.5
1953 ¹⁰	151.709	334.3

**Çalışan başına düşen vasatî gelir
(TL.)**

	Memur	İşçi
1938	1150	326
1948	3430	1180
1949	3660	1250
1950	3920	1320
1951	4080	1455
1952	4200	1590
1953	4590	1800

[8] Memur, müstahdem ve işçiler.

[9] Esas ücretten başka prim, ikramiye, çocuk zammı, fazla mesai ücreti, doğum ve ölüm yardımları dahildir.

[10] Muvakkat rakamlar.

Vasatî ita miktarları
(TL.)

	Memur	İşçi
1938	940	283
1948	2659	995
1949	2719	1040
1950	2890	1093
1951	3677	1410
1952	3773	1527
1953	4065	1695

Memur ve işçinin eline geçen ortalama ücretin
İştirâ kudreti
1938 = 100

	Memur	İşçi
1938	100	100
1948	84	104
1949	79	100
1950	88	110
1951	113	144
1952	110	148
1953	113	157

Devlet, sanayiinde çalışan işçilerin iştirâ kudreti memurlara nazaran daha süratle inkişaf etmiş ve bu işçilerin refah seviyesi 1953 yılında, harpten evvelkine nisbetle % 57 nisbetinde yükselmiş bulunmaktadır.

Son olarak Devlet sektörünün heyeti umumiyesi için aşağıdaki rakamları zikretmek mümkündür:

	Memur ve işçi sayısı	Ücret tutarı (Milyon TL.)
1938	252.089	182.2
1948	430.997	939.3
1949	443.082	1007.2 ¹¹
1950	455.793	1084.6
1951	463.738	1172.0
1952	470.718	1243.3

[11] 12 aya irca edilmiştir.

	Vasatî ücret	Vasatî ita miktarı
	(TL.)	(TL.)
1938	723	600
1948	2180	1687
1949	2280	1738
1950	2380	1786
1951	2525	2324
1952	2645	2420

İtaların iştirâ kudreti

1938	=	100
1938		100
1948		83
1949		78
1950		85
1951		112
1952		111

Buraya kadar varılan neticeleri aşağıdaki şekilde hülâsa etmek mümkündür:

1 — Baremin yüksek ve orta derecelerindeki memurların iştirâ kudretinde, harpten önceye nazaran, % 20-50 arasında bir tenezzül-vukubulmuştur.

2 — Baremin en aşağı kademelerindeki memurların refah seviyesi harpten sonra bir miktar yükselmiştir.

3 — Devlet sektöründe çalışan işçilerin durumu esaslî bir surette düzelmiştir.

4 — Devlet sektöründe çalışanların heyeti umumiyesi nazarı itibara alındığı takdirde, bunların iştirâ kudretinde % 10 u mütecevaz bir gelişme müşahade edilmektedir. Bu gelişmenin başlıca âmili işçi ücretlerindeki tereffüdüdür.